БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ . ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES
РОДОПСКИ СБОРНИК, IV . RECUEIL DU RHODOPE, IV
София, 1976 . Sofia, 1976

МАТЕРИАЛИ ЗА АРХЕОЛОГИЧЕСКА КАРТА НА РОДОПИТЕ. ЕКСПЕДИЦИЯ „БЕСИКА' 73"

Ив. Панайотов, Н. Гиздова, В. Мацанова, Б. Чакъров и Ив. Джамбов

Експедицията е замислена като начало на съвместна работа на Института по тракология с Археологическия музей в Пловдив и с ОИМ — Пазарджик и същевременно като продължение на експедиция „Бесика'72". Това даде възможност проучванията да се извършат едновременно в райони, които са били свързани в древността.

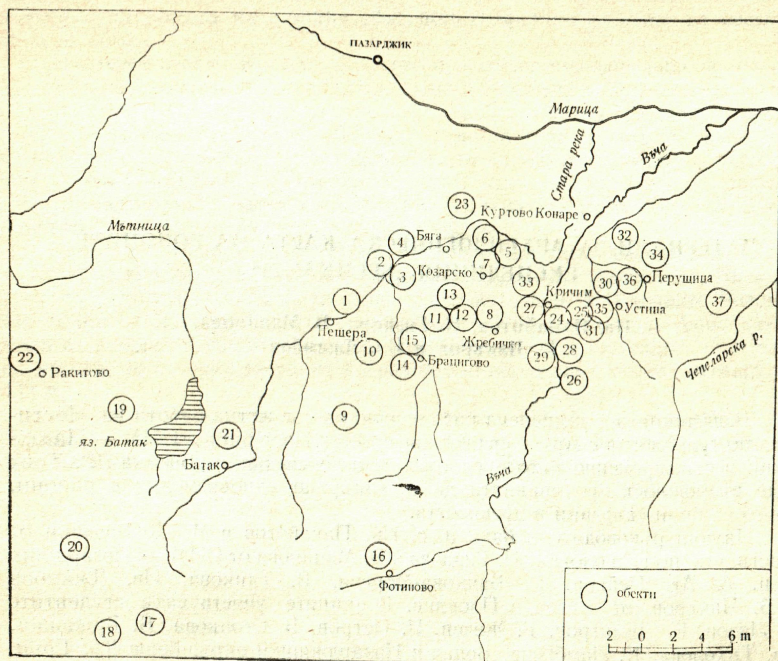
Научни ръководители бяха н. с. Ив. Панайотов и М. Домарадски от Института по тракология, Н. Гиздова и В. Мацанова от ОИМ — Пазарджик и н. с. Ат. Пейков, Р. Бачкова-Морева, В. Танкова, Ив. Джамбов и Б. Чакъров от музея в Пловдив. В екипите участвуваха студентите Г. Лазов, Б. Димитров, Г. Жечев, П. Петров, В. Стойкова, Б. Бужашки, Св. Тихолова, К. Ламбрева. Водач в Пазарджишки окръг беше Хр. Грънчаров.

Експедицията се проведе от 13 до 23 септември 1973 г. Бяха посетени предвидените в програмата 37 обекта, от които 22 в Пазарджишки и 15 в Пловдивски окръг. Работата беше затруднена от честите валежи.

Целта на експедицията бе откриването, изследването и документирането на тракийските селища и крепости, които са оставили видими следи на терена.

Като имахме пред вид особеностите на терена, предложената програма и местоположението на основната база — гр. Пещера, приехме като най-целесъобразно движението в посока от запад към изток. Обходеният район обхваща както землищата на селата в низината, така и северните склонове на Родопите. Двата екипа на експедицията успяха да покрият значително пространство между градовете Пещера и Перущица. Навлизането в южна посока, в самите Родопи, се извърши по р. Стара река в посока Батак и Беглика. Бяха обходени и източните части на землището на Ракитово.

През този етап на проучване на Западните Родопи не бяха предвидени сондажи и разкопки на обекти.

Обр. 1. Карта на експедиция „Бесика'73"

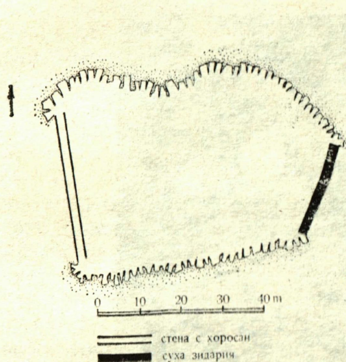
1 — м. Кьопек баир, Пещера; 2 — селище в м. Стоянкини ливади, Пещера; 3 — Дуков мост, Пещера; 4 — останки от мост, Пещера; 5 — архитектурно съоръжение, с. Козарско; 6 — селищна могила Разораната могила, с. Козарско; 7 — надгробна могила до с. Козарско; 8 — Калето, с. Козарско; 9 — м. Каркъма, Батак; 10 — м. Кулата, Пещера; 11 — м. Въртян камен, Брацигово; 12 — селище в м. Въртян камен, Брацигово; 13 — селище в м. Въртян камен, Брацигово; 14 — м. Калето, с. Розово; 15 — Адисанов чост, с. Розово; 16 — крепостта „Калето", с. Фотиново; 17 — средновековна крепост при Беглика, Батак; 18 — крепостта „Манастира" при Беглика, Батак; 19 — крепостта „Куилето", с. Костандово; 20 — градището в м. Пашино бърдо, Ракитово; 21 — Баташко градище (Касъкско кале), Батак; 22 — селищна могила в Ракитово; 23 — крепостта „Хисарлъка", с. Бяга; 24 — стадион в Кричим; 25 — м. Гергьовец, Кричим; 26 — м. Манастирището, Кричим; 27 — Иваново кале и Малкото кале, Кричим; 28 — м. Карач, Кричим; 29 — манастира „Св. Врач" в м. Манастирището, Кричим; 30 — м. Топалат, с. Устина"; 31 — м. Манджевиц, с. Устина; 32 — м. Горката, с. Устина; 33 — м. Малтепе, с. Триводици; 34 — Извора, Перущица; 35 — Св. Юстина, с. Устина; 36 — м. Азмака, с. Устина; 37 — крепостта „Момино кале", с. Скобелево

ПАЗАРДЖИШКИ ОКРЪГ

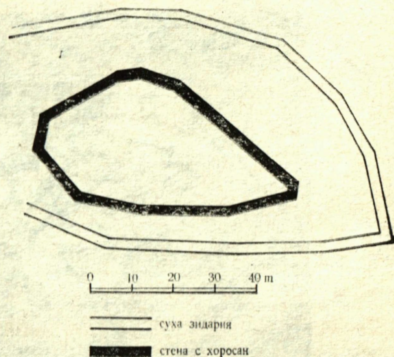
Град Батак, Баташко градище (Касъкско кале), обект № 21. Намира се североизточно от Батак в местността Еледжик (Дъбето).[1] Разположено е над р. Стара река, на височина, покрай която е минавал старият калдъръмен път Пазарджик — Пещера — Батак. Крепостната стена е изградена от

[1] П. Делирадев. Принос към историческата география на Тракия. II. С., 1953, с. 248; Хр. Манов. Археологически обекти в района на гр. Батак. — Септемврийско знаме, бр. 77 от 5 окт. 1968.

местен ломен камък. Със зид е преградена само западната част на градището. Останалите три страни са били естествено защитени и представляват стръмни пропасти. Вероятно по-късно южната страна е била допълнително укрепена в една отсечка, където достъпът е по-лесен. Тази стена е изградена от

Обр. 2. Баташко градище до Батак

Обр. 3. Крепостта „Манастира" при Беглика до Батак

същия местен камък, споен с бял хоросан. Дебелината на зидовете не може да се определи. Височината на насипа, получен от разрушенията на стената, достига до 3,5 м.

Крепостта обхваща площ около 1,5 дка (обр. 2). Във вътрешността личат останки от сгради, сега обрасли с храсти. По повърхността се намират фрагменти от строителна керамика и глинени съдове. По начина на изработване фрагментите могат да се разделят на три групи: от тракийска, от късноантична и от средновековна керамика.

По открития материал и двата начина на изграждане на стените, ломен камък без спойка и ломен камък с бял хоросан, може да се предположи, че крепостта е раннотракийска, но е била използувана през римската епоха и Средновековието, когато е била подсилена или изградена южната стена.

Град Батак, местност Каркъма, обект № 9. Местността Каркъма се намира североизточно от Батак, на 1200 м надморска височина. На югоизток от нея е връх Ташкисен, на север Киево кале, на юг Баташки снежник и на изток Атолука. Тя представлява сравнително равна ливада, наклонена на изток, с извор на североизточния край. По нея личат следи от зидове, градени от необработван камък. Откриха се фрагменти от късноантична керамика.

Град Батак, крепост „Манастира" при Беглика, обект № 18. Намира се на връх с надморска височина 1757 м, между Раково и Черно дере.[2] Крепостта е известна сред местното население като „Манастира". Тук личат

[2] П. Делирадев. Цит. съч., с. 248.

основите на две стени, които обграждат върха на различно ниво (обр. 3). Вътрешната стена е почти напълно разрушена и в сегашния си вид представлява насип, широк 8 м, обрасъл с трева и борова гора, поради което не може да се определи дебелината ѝ. Изградена е от ломен камък, споен с

Обр. 4. Кръгло съоръжение от вътрешната стена на крепостта „Манастира"

хоросан. Линията на стената следва релефа на малкото заравнено било на върха и образува неправилен многоъгълник. Тя загражда площ от 2 дка. В източния край на стената иманяри са направили изкоп с дълбочина 1,5 м, където се виждат основи на кръгло съоръжение (обр. 4). Във вътрешното пространство на крепостта личат следи от постройки,[3] градени по същия начин и от същия материал, както крепостната стена. Сегашното състояние на вътрешната крепостна стена не ни позволява да определим къде се е намирал входът.

Външната стена се намира на 12 м от вътрешната. Тя е изградена от много по-големи ломени камъни без спойка. Тя също е засипана и обрасла с гора, поради което без разкопки не може да се определи нейната дебелина. В това състояние стената може да се проследи само в северозападната ѝ част. Входът също не може да се определи.

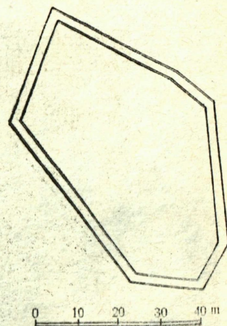
На повърхността бяха открити малко фрагменти от керамика. Два от тях са от дебелостенни съдове, изработени от недобре прочистена и лошо изпечена глина, подобни на откриваните в крепостта Цепина, с. Дорково и калето „Св. Петка" при Пещера в същия окръг,[4] характерни за V—VI в.

Ако съдим по начина на градеж и аналогиите с крепостта в Киево кале,[5] външната крепостна стена е по-ранна от вътрешната, която вероятно трябва да се отнесе към Средновековието.

[3] Хр. Манов, Цит. съч.

[4] Непубликувани материали от крепостта „Цепина" при с. Дорково, Пазарджишки окръг, и крепостта „Св. Петка" край гр. Пещера.

Град Батак, средновековна крепост при Беглика, обект № 17 (обр. 5). Крепостта е разположена на планински хребет, ограден от реките Семиза и Карачумак, с надморска височина 1660 м.[6] Тя има форма на неправилен многоъгълник, заграждащ площ около 2 дка, ориентиран северозапад — югоизток. Крепостната стена е разрушена и сега представлява насип, висок от 1,5 до 2 м. Изградена е от местен ломен камък, споен с бял хоросан. Във вътрешното пространство на крепостта се забелязват основи на помещения, градени по същия начин, както крепостната стена. Вход на крепостта не може да се установи. На западната стена, където е възможен достъпът по билото, се забелязва насип. Възможно е да се касае за останки на кула, фланкираща вход на тази отсечка от стената. По начина на градеж крепостта може да се отнесе към Средновековието.

Обр. 5. Средновековна крепост при Беглика до Батак

Град Брацигово, местност Въртян камен, обекти № 11, 12 и 13. Намира се на 5—6 км североизточно от Брацигово. Местността носи името си от намиращия се там грубо изработен камък с издълбан цилиндричен отвор, ориентиран по осовата линия югоизток — северозапад. Камъкът е висок 1 м, широк — 0,51 м и 0,70 м (в горната и долната си част) и има дебелина 0,34 м (обр. 6).

В близост до него по повърхността се откриват фрагменти от римска керамика и строителен материал — тухли и керемиди. На места има струпвания на камъни. В миналото тук са намирани глинени съдове, сечива, монети, а също така е била открита бронзова статуетка на богиня Атина.[7] Археологическият материал дава основания да се предполага, че в тази местност е съществувало селище от римската епоха (обекти 12 и 13), което е обхващало значителна площ.

Село Козарско, Калето, обект № 8. Намира се на 2 км югоизточно от селото на естествено възвишение.[8] До 1958 г. мястото е било обработвано и останките от зидове (суха зидария) се били направени от населението срещу свличането на пръстта от нивите.[9]

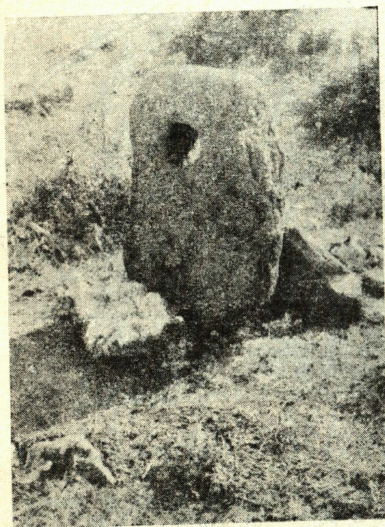
Крепостни стени не бяха открити. По повърхността бяха намерени фрагменти от керамика от ранната желязна епоха, от античността и Средновековието, както и една глинена тежест за стан и част от ръчна мелница. Интерес представлява фрагментът от глинен съд с право устие. Върху из-

[5] Г. Жечев — П. Балабанов. Тракийски крепости в района на гр. Пещера. — В: Сб. Студентски проучвания, т. I, ИФ на СУ, С., 1973. с. 23—24.
[6] П. Делирадев. Цит. съч., с. 248.
[7] П. Делирадев. Пак там; Т. Рашайков. Брацигово. С., 1973. с. 9.
[8] П. Делирадев. Цит. съч., с. 254.
[9] По сведения на жители от с. Жребичко.

дутата част на тялото му е нанесена украса от ко̀си плитки канелюри.[10]

Въз основа на откритите материали селището трябва да се отнесе към три епохи — раннножелязната, римската и ранносредновековната.

Село Козарско, архитектурно съоръжение, обект № 5. Намира се в местността Разораната могила на 2 км северно от селото. Съоръжението има форма на правоъгълник с размери 1,80 на 2,10 м, ориентиран изток—запад. Изградено е от големи обработени гранитни блокове, дебели от 0,30 до 0,60 м, свързани с железни скоби. Предназначението и датировката на обекта не могат да се определят, без да се направят разкопки.[11]

Обр. 6. Местността Въртян камен при Брацигово

Село Козарско, селищна могила „Разораната могила", обект № 6. Тя се намира в едноименната местност на 2 км северно от селото и на 400 м от Стара река. Могилата има следните размери — диаметър около 150 м и височина 8 м.[12] В момента продължава да бъде обработвана, поради което не може да се установи формата ѝ. По повърхността на могилата бяха намерени фрагменти от керамика с излъскана черна, тъмносива и светлокафява повърхност. Някои от тях са украсени с ямички, а други с релефен орнамент. По украса и изработка те са характерни за раннножелязната епоха.[13] Намерено беше краче с цилиндрично тяло, вероятно от глинен съд, чието дъно е завършвало с три или четири подобни крачета. Тези крачета са характерни за културната група Караново III.[14]

Въз основа на събрания материал и съобщението на П. Детев[15] селището може да се отнесе към неолита, енеолита и раннножелязната епоха.

---

[10] Подобни непубликувани материали в ОИМ — Пазарджик от крепостта Цепина и селищната могила при Огняново; вж. също M. Cicikova, Nouvelles données sur le culture thrace de l'époque du hallstatt en Bulgarie du Sud, Thracia, I, Sofia, 1972, и цитираната там литература.

[11] Съоръжението е разкопавано от иманяри.

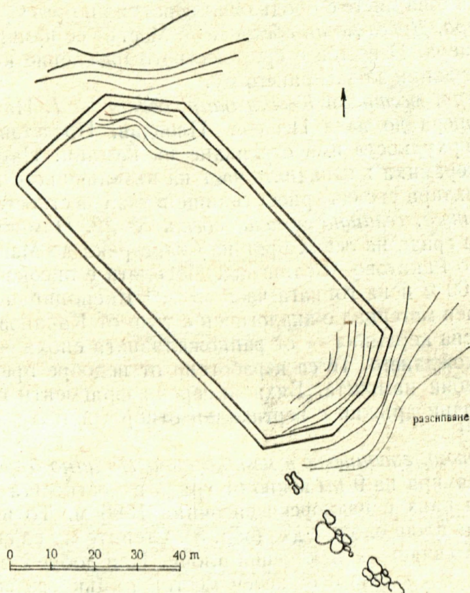
[12] П. Детев. Праисторически селищни находки в Южна България. — ГМПл, III, 1960, с. 350.

[13] M. Cicikova. Пак там, с. 82, обр. 4 и 19.

[14] G. I. Georgiev. Kulturgrupen der Jungstein — und Kupferzeit in der Ebene von Thracien (Südbulgarien), L'Europe á la fin de l'âge de la pierre. Praha, 1961. p.. 65 —71.

[15] П. Детев. Цит. съч., с. 350.

Село Костандово, крепост в местността Куилето, обект № 19. Отстои на 5 км югоизточно от селото в местността Куилето. Крепостта е известна сред местното население като „Градището". Построена е върху естествен връх. Има форма на неправилен правоъгълник, ориентиран югоизток — се-

Обр. 7. Крепостта в м. Куилето
при с. Костандово

верозапад и обхваща площ около 2 дка (обр. 7). В югоизточната ѝ част има струпване на камъни с височина около 4 м, вероятно от разрушено съоръжение, което е фланкирало евентуален вход. В северозападната част на крепостта има подобно струпване на камъни с по-малка височина, около 3 м. Керамика не беше открита, което затруднява датирането на крепостта.[16]

Град Пещера, селище, обект № 2. Намира се в местността Стоянкини ливади на левия бряг на Стара река. На повърхността личат останки от зидове, които са били изградени от ломен камък, споен с хоросан, примесен с едро счукани керемиди. Бяха намерени значителен брой фрагменти от

[16] Според регистъра на обявените паметници на културата, с. 9, № 2171 (92), крепостта е обявена за ранносредновековна.

строителна керамика — тухли и керемиди — и фрагменти от глинени съдове.[17]

Керамиката се отнася към римската и средновековната епоха. Два фрагмента от дръжки са подобни на откритите в местността Калето край с. Нова Черна, Силистренско,[18] и се датират от късноантичната епоха.

Въз основа на подемния материал селището се датира от римската епоха, като животът на това място е продължил вероятно и през Средновековието.[19]

Град Пещера, Дуков мост, обект № 3. Мостът се намира на около 5 км северно от Пещера. Известен е сред местното население като стар римски мост.[20] Липсват данни за датирането му.

Град Пещера, местност Кьопек баир, обект № 1. Намира се на 2 км северно от Пещера до пътя Пещера—Пловдив. Представлява естествено възвишение, върху което има струпване на камъни. Намерените малко фрагменти от керамика в западната част на възвишението не дават основание да се локализира със сигурност селище в тази местност.

Град Ракитово, селищна могила, обект № 22. Намира се в северозападния край на града на левия бряг на Стара река до Макаковия мост, от дясно на шосето Ракитово—Велинград. Могилата е висока 4 м с диаметри: при основата 100 м и на горната част 50 м.[21] Експонираният в музейната сбирка керамичен материал е аналогичен с този от Караново I и III. Фрагменти от по-късна керамика — от ранножелязната епоха — също бяха намерени при обхождането. Те са изработени от недобре пречистена глина с примеси от дребни камъчета. Бяха намерени фрагменти с релефен орнамент,[22] пъпковидни дръжки с вертикален отвор[23] и полураздвоени пъпковидни дръжки.[24]

Град Ракитово, градището в местността Пашино бърдо, обект № 20. Градището се намира на 9 км южно от града в местността Пашино бърдо. Построено е на връх с надморска височина 1586 м. То има елипсовидна форма и обхваща площ около 3 дка (обр. 8). Стените му са силно разрушени и представляват свлачища от каменни плочи. Най-добре е запазена стената в южната част. Изградена е от цепен местен камък без спойка. Южният зид е дебел 2 м, със запазена височина до 0,60 — 07,0 м, а при свързването му със скалния масив височината достига до 1,20 м (обр. 9). Под първата

[17] По сведение на П. Гривов от Пещера в миналото тук били откривани питоси, каменни плочи без надписи, постаменти, капители, тръби от глинен тръбопровод, каменно „чекмедже" и др. Вж. сб. Страници из миналото на гр. Пещера. С., 1973. с. 42.

[18] А т. М и л ч е в и С т. А н г е л о в а. Разкопки и проучвания в местността Калето при с. Нова Черна, Силистренски окръг, през 1967 г. — Археология, XI, 3, 1969, с. 45, обр. 11.

[19] И в. В е л к о в. Градища. Опит за систематизация и датиране на укрепените селища в българските земи. — ГНАМПл, II, 1950, с. 166.

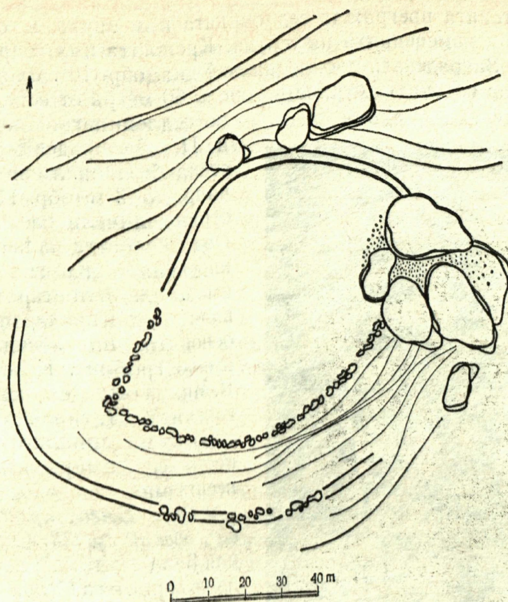
[20] Сб. Страници из миналото на град Пещера, С., 1973. с. 43.

[21] П. Д е т е в. Новооткрито праисторическо селище. — Септемврийско знаме, Пазарджик, бр. 80, 16 авг. 1963; Н. Г и з д о в а. Праисторически селища в Пазарджишки окръг. — Роден край, бр. 1, 1963, с. 3.

[22] M. C i c i c o v a. Пак там, с. 94, обр. 19.

[23] П. Д е т е в. Селищната могила Разкопаница. — ИАИ, XVII, 1951, с. 186, обр. 120(6).

[24] Х. Т о д о р о в а. Раннохалщатски селища по поречието на р. Камчия. — Археология, XIV, 2, 1972, с. 22, обр. 12.

Обр. 8. Градището в м. Пашино бърдо, Ракитово. 25

стена на 10—12 м се забелязва второ свлачище, което дава основание да се предположи съществуването на втори външен зид. Източната страна е естествено защитена от скален масив, издигащ се на 7—8 м, което прави достъпа от тази страна практически невъзможен. От северозападната страна личат свлачища от каменни плочи и три скали, които вероятно също са използувани вместо стена.

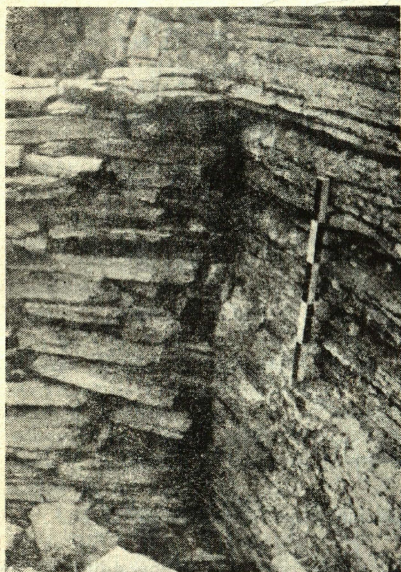
Входът по всяка вероятност се е намирал на северозападната страна и е бил широк около 2 м. Там достъпът е улеснен от хребета, идващ от платото Пашино бърдо.

При предишните обхождания е намиран оскъден керамичен материал.[26] Начинът на градеж и откритият археологически материал засега не дават основания за датиране на Градището.

Село Фотиново, крепост „Калето", обект № 16. Крепостта се намира на 3 км западно от селото на стръмния връх „Калята". Под самата крепост е проломът на Фотинска река. Върхът е обрасъл с гъста борова гора. На места личат останки от зидове. Крепостните стени са изградени от ломен камък, като дебелината им достига до 3 м, а запазената височина — до 2,5 м.

[25] Отбелязано е в картите на Горско стопанство — Ракитово под името „Градище".
[26] Материали от ОИМ — Пазарджик.

Линията на стената преграждa седловината към върха и огражда целия връх, следвайки измененията на терена. Крепостта има неправилна многоъгълна форма. Заградената площ е около 5 дка (обр. 10). Входът ѝ вероятно се е намирал на източната страна на около 60 метра от естествения достъп по седловината. Според В. Миков[27] и П. Делирадев[28] на източната стена били запазени кули на височина до 3 м (обр. 11). От южната страна личели следи от стар път. Под крепостта на високата поляна, наречена „Кръгня“ („Крягла“), имало следи от старо селище и развалини от църква, от която личели основите на абсидата. Наоколо имало гробове. Калето и селището В. Миков определя като „среднобългарски“[29]. Датирането на крепостта само с материалите от селището, което се намира извън стените, е несигурно.

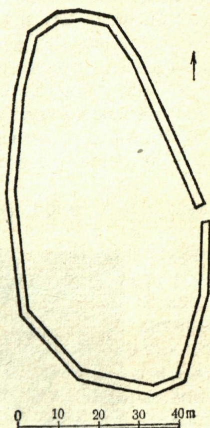
Обр. 9. Южната стена на Пашино бърдо

Село Бяга, крепост „Хисарлъка“, обект № 23. Село Бяга, Бега или Бела голяма[30] лежи в долината на пещерската Стара река и на шосето Пловдив—Пещера. На около 2—2,5 км северно от селото се намира малка карстова котловина, известна с името Куручешме, с наклон на юг и с доста голям брой извори, която е обградена от следните височини: Елин връх, Иланчал, Карталташ и Хисаря. Тук е съществувало значително селище, за което говорят могилният некропол, зидове, части от кюпове, тухли и керемиди. Намерени са мраморни оброчни плочки на Тракийския конник (инв. № 2512)[31] и Кибела (инв. № 3075) с надписи, бронзова икона[32] и колективна находка от византийски монети от XI в.

Източно и непосредствено до селото се издига височината Хисаря или Пикакале,[33] на върха на която се намират развалините на крепост (обр. 12).

[27] В. Миков. Старини из разни краища на България, — ИБАИ, V, 1928 — 1929, с. 333.
[28] П. Делирадев. Цит. съч., с. 258.
[29] В. Миков. Цит. съч.
[30] П. Делирадев. Цит. съч., с. 250.
[31] Този и следващите номера се отнасят за материали от Археологическия музей в Пловдив.
[32] Хр. Джамбов. Новооткрити бронзови релефи на Константин и Елена. — ГНАМПл, т. IV, 1960, с. 185.
[33] К. Иречек. Пътувания по България, Пловдив, 1889. II. с. 445.

Ориентирана е североизток — югозапад. Зидовете от постройките в нея са разрушени наравно с терена. В сегашния си вид крепостната стена представлява каменен сипей. Следи от входове се забелязват от югозапад и североизток. Стените заграждат малко плато на върха, следвайки релефа му, и са изградени от местен ломен камък, споен с червен хоросан, и имат дебелина 1,5 м. Формата на крепостта е близка до елипса, като дългата ос е дълга около 70 м, а късата — 40 м. Площта ѝ е приблизително 1,5 дка.[34] Кули, стълби и други крепостни съоръжения не могат да се забележат при сегашното ѝ състояние.

Обр. 10. „Калето" при с. Фотиново

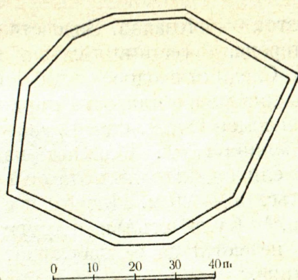
В многобройните иманярски ями се виждат фрагменти от извити и плоски керемиди, съдове, орнаментирани с гребен. Североизточно от крепостта е имало селище, за което подсказват следите от постройки. Южно от него, по склона, се виждат следи от дебел крепостен зид. Предназначението на крепостта „Хисарлъка" е било вероятно да приютява населението от селището, което се е намирало в днешната местност Куручешме. Намерените монети от III и XI в., а също и оброчните плочки датират периодите на съществуване на това селище.

По споменатите възвишения непосредствено до крепостта се намират 31 големи могили. Край една от тях в масивен каменен монолит е изсечено съоръжение, което по план наподобява разрушена скална гробница от типа на тези в Източните Родопи. В този край съоръжението е известно с името Момино корито (обр. 13).

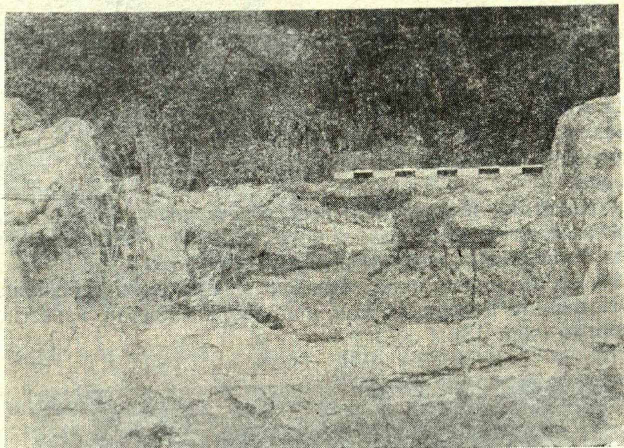

Обр. 11. Източната стена на „Калето" при с. Фотиново

[34] Д. Цончев. Новооткрити старини. — ГПлНМ, I, 1948, с. 183.

Обр. 12. Крепостта „Хисарлъка"
при с. Бяга

Обр. 13. Каменно съоръжение „Момино корито"
при с. Бяга

ПЛОВДИВСКИ ОКРЪГ

Град Кричим, местност Гергьовец, обект №25. В северните поли на Родопите на 1,5 км източно от Кричим и на 2 км западно от с. Устина, южно от шосето, има две местности — Гергьовец и Манджовец, сега засадени с лозя. В тях се намират следи от голямо селище. Приблизителната площ на местността Гергьовец е 20 дка. Тук са открити части от големи корубести керемиди, тухли, питоси, фрагменти от римска и средновековна керамика,

глинени тежести, зидове от постройки с бял и червен хоросан, монети и надписи. В естествените скали, които на места се издигат във форма на могили, са изсечени корита за саркофази, характерни за римската епоха. Открити са и два мраморни капитела, пренесени по-късно в Перущица.[35] Оттук произлиза и горната част от голям постамент, базата на който има следните размери: страна на квадратната плоча 1,08 м и диаметър на колоната 0,9 м. Сега той се намира в селото на площада пред училището.

В местността Гергьовец се намира голям карстов извор, откъдето сигурно се е водоснабдявало селището. Сега той е обграден от юг и запад с два големи камъка, върху които са запазени две плитки, отгоре засводени ниши, вероятно за оброчни плочки. Те са с размери: едната има височина 0,39 м, ширина 0,43 м и дълбочина 0,05 м; другата — височина и ширина 0,30 м и дълбочина 0,03 м.

С положителност може да се твърди, че в римско време тук е имало значително открито селище.

Град Кричим, „Иваново (Голямото) кале“ и „Малкото кале“, обект № 27. „Иваново кале“ се издига върху височината на левия бряг на р. Въча, югозападно и непосредствено до града. От проучванията на Д. Цончев е известно, че последователно тук са строени две крепости: ранновизантийска и българска. Първата е била сравнително голяма, с дебелина на крепостния зид от 1,6 до 1,9 м. Освен кула с размери дължина 10 м и ширина 4,5 м други съоръжения не са били открити. По повърхността и сега се намират много керамични фрагменти от Ранното и Късното средновековие. Българската крепост заема само горната част на същата височина. Крепостният зид е запазен и на места се издига до 5—6 м. От крепостните съоръжения са запазени основите на вход към източната страна. От постройките в крепостта е запазен резервоарът за вода с размери: дължина 6,7 м, ширина 3,4 м и дълбочина 2,5 м. Сравнявайки историческите и археологическите данни, може да се заключи, че „Иваново кале“ е било крепост, която е просъществувала дълго и е играла значителна роля в този район.

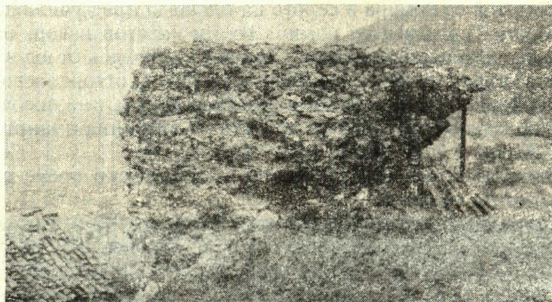
„Малкото кале“ се намира южно и непосредствено до града, разположено върху скалистия десен бряг на р. Въча. През Средновековието тук е имало селище, за което говорят следите от постройки. Крепостта е заемала площ от около 15дка. В североизточната страна се издига част от крепостния зид с дължина 7,8 м и височина 4 м (обр. 14). Крепостният зид, както и този на „Иваново кале“, е направен от местен ломен камък, споен с бял хоросан. Приложена е системата на дървените сантрачи. Други крепостни съоръжения не са запазени. По скалите се виждат места, изсечени за основи на къщи, за стъпала, за естествени бази на колони и др. Известно е, че североизточно от крепостта е бил средновековният некропол.[36]

Град Кричим, местност Манастирището, обект № 29. В пролома на река Въча на левия ѝ бряг близо до минералните извори има развалини от три манастира. „Св. Безсребърници Козма и Дамян“ („Св. Врачове“) се намира на 2 км южно от града и около 240 м над речното ниво. Не е известно

[35] Д. Цончев. Новооткрити старини. — ГПлНМ, I, 1948.
[36] За по-големи подробности вж. Д. Цончев. Кричим през средновековието. — ГПлНМ, I, 1948, с. 75—87.

кога е възникнал този манастир. Изгорен е по време на Априлското въстание. Край манастира е имало аязмо.

Манастирът „Св. Архангел" е бил разположен на 3 км от града в същата долина и на 130 м над речното ниво. Не е известно основаването му. Може би е бил разрушен по време на родопските помохамеданчвания в XVII в.

Обр. 14. Западен зид от крепостта „Малкото кале", Кричим

Манастирът „Св. Богородица" също е разположен на левия бряг на река Въча, на 6 км от Кричим, близо до минералните извори. Манастирът е изгарял по време на Априлското въстание.[37] В ново време отчасти е възстановен. В района беше намерена средновековна керамика.

Град Кричим, местност Карач, обект № 28. Намира се на 3 км южно от Кричим по десния бряг на р. Въча, високо над реката. По сведение на Никола Пенчев от Кричим при прокарването на път през 1943 г. в тази местност са били намерени долиуми.

Град Кричим, стадиона, обект № 24. Разположен е в югоизточната част на града. По сведение на Атанас Лазаров от ГНС — Кричим при строежа на стадиона били открити византийски монети.

Село Триводици, местност Малтепе, обект № 33. Името на селото е дадено от трите големи карстови извора, които се намират западно от него, до железопътната линия. При каптирането на изворите през 1951 г. се попада на стара постройка, градена от необработени камъни на кал, а в погорните си части — със спойка от бял хоросан.[38] Югозападно от изворите се намира местността Малтепе. По сведения на местните хора тук са били намерени няколко питоса. Местността представлява леко наведена ливада, по която бяха открити фрагменти керамика от Късната античност и Средновековието.

---

[37] Д. Цончев. Манастири и надписи по северните склонове на Родопите. — ИБАИ, XV, 1946, с. 219—226.

[38] Д. Цончев. Антични паметници от Южна България. — ГМПО, I, 1954, с. 284.

В южната част на землището на с. Триводици през местностите, изброени от запад към изток: Малтепе, Кюптарла, Могилата, Смокинята и Минчов дюлнюк е минавал римският път от Сердика за Филипопол.[39] Той е добре запазен — на места ширината му достига до 4 м. Нарича се от местните жители девекалдъръм — камилски друм.[40] В местността Кюптарла на 1 км източно от Малтепе и точно над карстовите извори са открити следи от голямо селище — фрагменти от кюпове, тухли, керемиди, зидове, части от колони и монети от IV и XII в. Подобна е картината и в местността Подкоренята. Един питос, намерен наскоро в тази местност, се пази в двора на детската градина в с. Триводици. В местността Смокинята са намерени византийски монети от XII в.

Вероятно това са неукрепени селища, възникнали около римския път.

Град Перущица, местност Извора, обект № 34. Намира се на 1,5 км североизточно от Перущица, около Червената черква. За съществуването на голямо селище в тази местност споменават Иречек,[41] братя Шкорпил,[42] Д. Цончев[43] и др. Братя Шкорпил дословно пишат: „Из народа се говори, че до черквата е бил голям град, наречен Малкий Цариград." Тук са открити каменно длето (инв. № 822), оброчни плочки на Кибела (инв. № 827), Херакъл (инв. № 828) и Хера (инв. № 829), дясна ръка от статуя на жена (инв. № 830). Тракийското селище се подсказва и от могилен некропол южно от Червената черква.

През 1851 г. Никола Мараджи от Цариград, а след него и други разкопават околностите на Голямата духова могила и попадат на много колесници с впрегнати коне и водачите им. Оттук произлизат много материали, прибрани още тогава от Н. Геров и австрийския вицеконсул Берти. В Перущица и околността се намират десетки оброчни плочи на Тракийския конник, Хера, Меркурий.[44] От селището в махалата Пастуша са известни също: секира-чук и боздуган (инв. № 700), каменна брадва (инв. № 3948), две каменни теслички (инв. № 3949), фрагмент от глинен идол (инв. № 3951), мраморно торсо на мъж (инв. № 2448), част от мраморна статуя на Хигия (инв. № 2454).

За големината на селището при Червената черква подсказва и П. Славейков, който с опита си да идентифицира тук центъра на беската област — Бесапара, определя неговото голямо значение. По сведение на Атанас Стоянов Рубчев в района на Червената черква до сградата на Винпром при оран излизат на повърхността фрагменти от тухли, керемиди и съдове. Открити

---

39 Д. Цончев. Римският път Philippopolis — Tugugerum — Bessapara. — ГПлНМ, II, 1950, с. 75.

40 П. Делирадев. Цит. съч., с. 217.

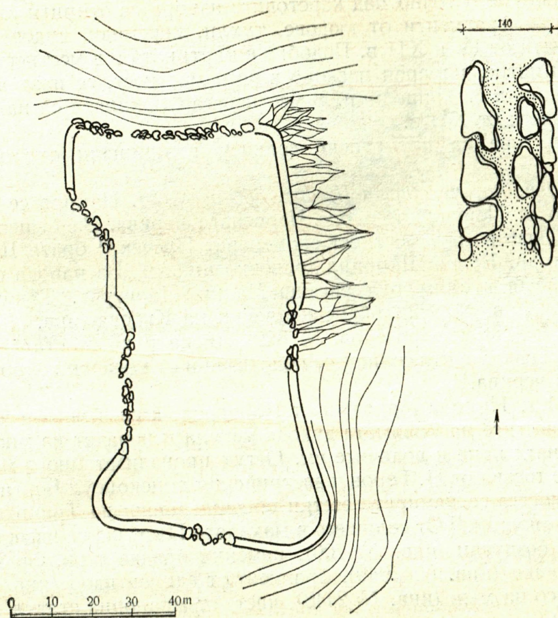
41 К. Иречек. Цит. съч., с. 429.

42 К. и Х. Шкорпил. Могили. Паметници из Българско. Пловдив, 1898. с. 120.

43 Д. Цончев. Цит. съч., вж. картата и селищната могила до Червената черква.

44 В. Добруски. Материали по археология на България. I. Тракийски конници. — МСб, XII, 1895, с. 322; К. и Х. Шкорпил. Надписи и изображения на конници из разни краища на България. — МСб, VIII, 1892, с. 72; Ив. Велков. Антични паметници из България. — ГНМ, III, 1921, с. 206—207.

са няколко долиума, които са били оставени на място. Информаторът съобщи, че при поправката на канала за помпената станция през 1962 г. е намерена глинена статуетка на овца. Статуетката е предадена на Петко Стоянов, сега учител в Селскостопанския техникум.

Обр. 15. Крепостта „Момино кале", с. Скобелево

На около 4 км северозападно от Перущица, върху северозападния край на височината Горките, се намира крепост.[45]

Засега данните ни подсказват, че тук е съществувало голямо открито селище още от неолита, местещо своето местоположение през различните исторически епохи.

Село Скобелево, крепост „Момино кале", обект № 37 (обр. 15). Крепостта „Момино кале" или „Момица" се споменава от Иречек,[46] а по-късно и от братя Шкорпил.[47] Тя се намира в землището на с. Скобелево и отстои на 2 км североизточно от него и на 12 км южно от Перущица. Разположена е на висок скалист и естествено недостъпен връх, източно от който минава

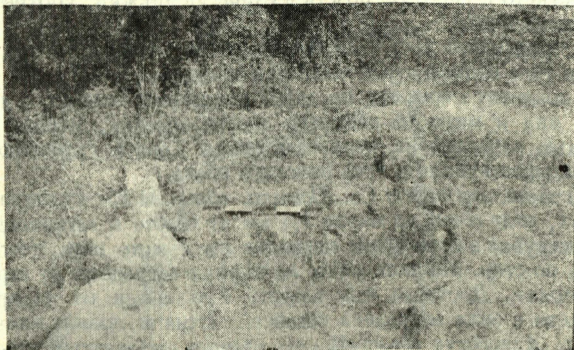
---

[45] Д. Цончев. Родопски крепости южно от Перущица, — ИИД, т. XXII—XXIV, 1948, с. 252.

[46] К. Иречек, Цит. съч., с. 432.

[47] К. и Х. Шкорпил. Могили. Паметници из Българско, с. 120.

потокът Уручовица или Широковото, а от запад — Маце дол. Върхът има форма на елипса с посока северозапад — югоизток. Склоновете му, високи 15—70 м, са отвесни и недостъпни с изключение от запад и югоизток, където е бил и входът на крепостта. От височината се открива поглед към низи-

Обр. 16. Западната стена на „Момино кале", с. Скобелево

ната, Средна гора и Стара планина. Калето има отлично стратегическо местоположение. Крепостта заема югоизточната част от възвишението и е била обработваема нива до преди няколко години. Поради недостъпните и скалисти склонове крепостен зид е имало от запад (обр. 16) и от юг. В западната си част той е дълъг 90 м и широк 1,5 м. Запазен е наравно със земята и е направен от едри необработени местни камъни. Между тях няма спойка от хоросан, един белег, за да датираме крепостта.

По данни на Д. Цончев,[48] който обикаля тези места през 1942 г., от крепостта произлизат следните находки: две сребърни фибули и монети (по данни от собствениците на нивата); две затворени железни еднотелни гривни с диаметър 0,08 м, на които тънките краища са усукани във вид на лозови мустачки (инв. № 2522, 2523); желязна пръчка с витловидна повърхност, на единия край заострена във форма на стрела с две къси разклонения от двете страни. Другият край на пръчката е сплеснат и завършва с неподвижно метално колелце. Дължина 0,62 м (инв. № 2509); повреден железен връх за копие, дълж. 0,16 м (инв. № 2521); фрагменти от кюпове и плоските им кръгли похлупаци с диаметър 0,3 м; фрагменти от керамика с орнаменти във форма на триъгълници и вдлъбнати точки; фрагменти от груби големи съдове, украсени във форма на прекъсната връв; фрагменти от сива тракийска керамика и късове от добре изпечени фини съдове от римската епоха, украсени с две вдлъбнати концентрични окръжности; части от керемиди и тухли; бронзов медальон от Нерон Друз; две

48 Д. Цончев. Цит. съч., с. 252.

сребърни монети, намерени около извора Качебаче, близо до крепостта — от Тракийския Херсонес и гр. Парион.

При нашето посещение през 1973 г. намерихме фрагменти от груба тракийска керамика, фина сива тракийска керамика и прешлен за вретено с размери: вис 0,01 м и шир. 0,03 м. Много от фрагментите са с шнурова украса по устието и търбуха, розети и езически дръжки, употребявани през цялата желязна епоха.

Според преданието крепостта носи името си от това, че тук е управлявала мома и тя е водила защитата ѝ при нападение.

Както показват строежът на добре запазените основи с две лица на крепостния зид и малкото намерени засега находки, следва да отнесем крепостта към началото на желязната епоха. Това е укрепено тракийско селище, просъществувало и през римската епоха.

Село Устина, местност Св. Юстина, обект № 35. Намира се на планински връх, отдалечен на около 1,5 км от селото в югозападна посока. Тук е съществувал в ново време параклис със същото име, построен върху основите на по-стар. Малкото плато на върха е обградено от стръмни склонове и пропасти. Достъпът към платото е възможен от северозападната страна, където е била изградена крепостна стена от ломен камък, споен с бял хоросан. Крепостта е известна със същото име като местността и параклиса.[49] Тя обхваща площ около 1,5 дка. Стената е разрушена и не може да се проследи със сигурност. По скалите в крепостта се откриха издълбани кръгли дупки с диаметър 0,10 — 0,20 м, които вероятно са служили за стъпки на дървени подпори.

Полегатият склон на рида се обработва и сега е зает от лозя. Тук бяха намерени голямо количество фрагменти от късноантична керамика, което говори, че на същото място е съществувало селище. Площта на селището е около 2 дка.

Като имаме пред вид разположението и начина на изграждане на крепостните стени, може да се предположи, че крепостта и селището са били свързани.

Село Устина, местност Топалат, обект № 30. Намира се на 1 км северозападно от селото. Според водача Зл. Златанов от с. Устина[50] на това място е имало надгробна могила. Тя е била разрушена през 1952 — 1953 г. Поради непрекъснатото обработване на почвата не са запазени никакви следи от паметника и не бяха намерени находки и керамика на посоченото място.

Село Устина, местност Манджевиц, обект № 31. Намира се на 1,5 км западно от селото, на юг от пътя за Кричим. Тук е съществувало селище подобно на това в местността Гергьовец, обект № 25.[51] В голям иманярски изкоп беше открит обработван варовиков блок с височина 2 м. Основата му е

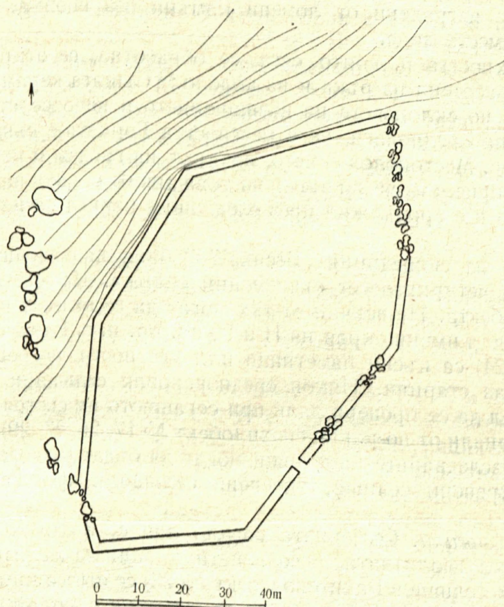
[49] Вл. и К. Шкорпил. Някои бележки върху архитектурните и исторически изследвания в Тракия. Пловдив. 1885. с. 103; Д. Цончев. Цит. съч., с. 249—259.

[50] Зл. Златанов е директор на Културния дом в с. Устина и познава отлично паметниците в района на селото.

[51] Д. Цончев. Новооткрити старини. — ГПлНМ, I, 1948.

е почти квадратна със страна един метър. Блокът е удебелен в горната и долната си част. Предназначението му трудно може да се определи.

Село Устина, местност Азмака, обект № 36. Намира се в равнината на 1 км североизточно от с. Устина и понастоящем е заета от лозя. Върху

Обр. 17. Крепостта в м. Горката, с. Устина

площ от около 3 дка се намира голямо количество керамика. По сведение на Зл. Златанов тук били разрушени зидове със спойка от бял хоросан. Камъните били извозени и използувани за нови строежи. По повърхността бяха намерени парчета хоросан, което потвърждава сведенията на информатора за съществуването на селище на това място.

От землището на с. Устина произхождат антични паметници,[52] част от които са пренесени и се съхраняват в сбирката на читалището (мраморен капител, питос и др.).

Село Устина, крепост в местността Горката („Калето"), обект № 32 (обр. 17). Намира се на около 3 км северно от селото и на 1 км южно от р. Въча. Крепостта е разположена върху равно плато с площ около 5 дка, което доминира над равнината. От югозапад, запад и северозапад местността

[52] Г. Кацаров. Принос към религията на тракийския конник. — ГНМ, VI, 1932—1934, с. 32—45.

е недостъпна, защитена от два естествени скални прага. Останалите страни са били укрепени със стена, която сега е разрушена и представлява насип с височина до 2 м.

Крепостта има неправилна многоъгълна форма. Дължината ѝ в посока североизток — югозапад е 120 м ,а в посока югоизток — северозапад 70 м.

Стените са изградени от ломени камъни без спойка, както показва запазеното на места лице.

По повърхността ѝ, която сега се обработва, се откриха фрагменти от керамика, работена на ръка и на колело.[53] Същата керамика беше намерена в нивите по склоновете на възвишението в непосредствена близост с крепостта. Това предполага, че в местността Горката е съществувало значително селище. Местоположението, начинът на градеж и керамиката дават основание да приемем, че животът на това място е започнал през ранната желязна епоха и е продължил през следващия период на желязната епоха.

По време на експедиция „Бесика'73" бяха направени проучвания в землищата на четиринадесет съвременни селища. На картата (обр. 1) са нанесени 37 обекта. Не всички от тях могат да се отнесат към интересуващия ни период, а именно края на II и I хил. пр. н. е. Една част (обект № 1, 3, 4, 11, 15, 24) са късни паметници или местности, погрешно считани от населението за старини. Някои средновековни селища и крепости бяха обходени с цел да се провери дали при сегашното им състояние могат да се открият материали от по-ранни епохи (обект № 17, 26, 27, 29).

По вид изследваните паметници могат да бъдат разделени на селищни могили, неукрепени селища, укрепени селища и крепости и надгробни могили.[54]

Селищни могили. Селищната могила при с. Козарско (обект № 6) е обитавана през неолитната, енеолитната и ранната желязна епоха. Праисторическото селище в Ракитово (обект № 22) се отнася към неолита и ранната желязна епоха. И двата обекта са известни в литературата.[55] Трябва да подчертаем, че археологическият материал от тракийския период на този вид селища не се различава от намерения в неукрепените селища и крепостите.

Неукрепени селища. Повечето от тях се отнасят към римската или късноантичната епоха (обект № 2, 9, 12, 25, 28, 31, 33, 34, 36,), като животът в някои е продължил и през Средновековието (обект № 25, 31 и 33). Прави впечатление, че от проучените 12 неукрепени селища 9 се датират от римската и късноантичната епоха, три са обитавани и през Средновековието и две са средновековни. Повечето антични селища се намират в равнината (обект №2, 25, 31, 33, 34, 36). Ако това наблюдение се потвърди през следващите проучвания, може да се предположи, че през тези периоди са настъ-

---

[53] Д. П. Димитров. Троя VII в 2 и балканските тракийски и мизийски племена. — Археология, X, 4, 1968; М. Чичикова. Керамика от старата желязна епоха в Тракия. — Археология, X, 4, 1968; Осми международен конгрес по класическа археология. — Археология, 1, 1964, с. 65; Д. Цончев. Сивата тракийска керамика в България. — ГНАМПл, III, 1959.

[54] Надгробните могили (обект №№ 5, 7, 30) не могат да бъдат отнесени към определен период без разкопки.

[55] Литературата е дадена при описанието на обектите.

пили известни промени в поселищния живот в тази област, които са дали отражение в материалната култура на местното население.

От селищата специален интерес представлява „Калето" до с. Козарско (обект № 8). Тук бяха намерени фрагменти от ранната желязна епоха.[56]

Укрепени селища и крепости. Безспорно най-интересните проблеми са свързани с тези паметници. Техният брой е 11. Калетата до Кричим (обект № 27) и средновековната крепост при Беглика (обект № 17) са съществували само през един период — Средновековието. Крепостите при с. Фотиново (обект № 16) и при с. Костандово (обект № 19) също са отнесени при предишните проучвания към Средновековието, но тази датировка буди известни възражения, като се има пред вид местоположението и особеностите на терена. Необходими са разкопки, за да се провери дали животът там не е започнал по-рано. Към античността и Средновековието се отнасят крепостите „Хисарлъка", с. Бяга (обект №23) и „Св. Юстина" при с. Устина (обект № 85).

Датирането на Градището в местността Пашино бърдо при Ракитово (обект № 20) е затруднено, тъй като не беше намерена керамика. Местността не се обработва и е обрасла с гора. Местоположението ѝ и използваните строителни прийоми дават основание да я сравним с тракийските крепости в изследваната област.

При останалите четири крепости (обект № 18, 21, 32 и 37) се повтарят няколко общи наблюдения. Всички те са изградени на високи, естествено защитени върхове. Стените са съобразени с конфигурацията на терена и поради това затвореното от тях пространство има неправилна форма. Не са строени стени там, където е имало високи скали, пропасти и скални прагове. Липсват специално изградени фортификационни съоръжения като кули и порти. За целта са използвани издигащи се над терена естествени скални блокове. Стените са градени от местен грубо обработен камък без спойка. И в четирите крепости беше намерена керамика от ранната желязна епоха. Тези особености се забелязват и при крепостите, проучвани от експедиция „Бесика'72".[57]

Данните, получени от двете експедиции в Родопите, потвърждават резултатите от изследването на тракийските крепости в Странджа (Медни рид), Стара планина.[58] Необходимо е да отбележим, че освен в крепостта „Чертиград", която се датира от късната желязна епоха,[59] разкопки са правени на „Малкото кале" в Медни рид. Изграждането на крепостните стени в „Малкото кале" се отнася към ранната желязна епоха.[60] Предвидените

[56] Местното название „Калето" не се оправда — не беше открита крепостна стена. Дали в действителност е съществувала стена, която е била напълно разрушена от селяните, за да използват камъните за постройка на укрепващи почвата зидове, не може да се каже без разкопки.

[57] Сб. Мегалитите в Тракия. С., 1974, също Г. Жечев — П. Балабанов. Цит. съч.

[58] V. Velkov — Z l. Gočeva. Die Thrakische Festung Čertigrad im Balkan. — Thracia, I, Serdicae, 1972. В. Велков, Зл. Гочева. Тракийската крепост „Чертиград" в Стара планина. — Археология, 4, 1971, и цит. лит.

[59] В. Велков, Зл. Гочева. Цит. съч., с. 59.

[60] Сб. Мегалитите в Тракия, С., 1974, вж. също Б. Димитров. Тракийски крепости и селища в околностите на Аполония Понтийска. — В: сб. Студентски проучвания, т. I, ИФ на СУ, 1973.

разкопки в родопските крепости вероятно ще дадат подобни резултати. Тогава ще може с повече увереност да се поддържа тезата, че възникването на селищата е било съпътствувано от тяхното укрепяване.

Въпросът за характера и функциите на ранните тракийски крепости засега също не може да се смята за решен.

Резултатите от проведените две експедиции можем да резюмираме по следния начин. В равнината не бяха открити неукрепени селища или крепости от интересуващия ни период. Изключение правят двете селищни могили, горният пласт на които се датира от ранната желязна епоха. От същото време е неукрепеното селище в местността Калето при с. Козарско. То е разположено на значителна надморска височина в Родопите.

Възникването на повечето от проучените крепости — десет от всички седемнадесет — може да се отнесе към ранната желязна епоха.

Според нас, в повечето случаи липсата на селища от същата епоха в равнината трябва да се обясни с неособено дебелия културен слой, който са оставили и който е унищожен от непрекъснатото обработване на почвата.[61]

По-нататък работата в Родопите ще продължи, като се задълбочава проучването на отделни, предварително определени обекти. От друга страна, ще се разширява районът на изследване. В Пазарджишки окръг е необходимо това да стане в направление Батак — Доспат, Ракитово — Велинград и Септември—Велинград по Чепинска река. В Пловдивски окръг — направление Кричим по р. Въча в посока Девин, Перущица в посока Асеновград и Асеновград по Чепеларска река в посока Чепеларе.

Трябва да отбележим, че навлизането в Родопите по тези естествени пътища е много перспективно и действително ще даде възможност да се характеризира развитието на поселищния живот в областта.

Автори на текста Иван Панайотов, Недялка Гиздова, Величка Мацанова, Божидар Чакъров и Иван Джамбов. Описанията на обектите са направени от Н. Гиздова и В. Мацанова — № 1 — 22; Б. Чакъров — № 23 — 29, 33, 34, 37; И. Джамбов — № 30 — 32, 35—36. Скиците и чертежите са направени от Б. Бужашки — обр. 7, 8, 17; Г. Жечев — обр. 2, 3, 10, 12. Снимките са направени от И. Панайотов — обр. 6, 14, 16, 18, Г. Жечев, Б. Димитров и Г. Лазов — обр. 4,11, 13. Картата на експедицията е направена от П. Петров.

[61] M. Čičikova. Пак там.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Проблемна комисия за изучаване миналото,
бита и културата на населението в Родопите

РОДОПСКИ СБОРНИК

ТОМ IV

Под редакцията на акад. ХР. ХРИСТОВ, проф. П. ПЕТРОВ
и проф. СТР. ДИМИТРОВ

София · 1976

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ